

Sözleşmeli Tarım Modelinin Gıda İmalat Sanayinde İhracat Açısından Değerlendirilmesi

Sinan DURU¹ * Seyit HAYRAN² Aykut GÜL²

¹ Ticaret Bakanlığı, Orta Akdeniz Gümrük ve Dış Ticaret Bölge Müdürlüğü, Mersin, TÜRKİYE

² Çukurova Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Adana, TÜRKİYE

*Sorumlu yazar: s.duru85@hotmail.com

Ö Z E T

Orta (ılıman) kuşakta bulunan Türkiye verimli toprakları ve uygun iklim koşulları nedeniyle tarımsal ürün çeşitliliğinde önemli bir potansiyele sahiptir. Bu tarımsal potansiyelin yanı sıra gıda sanayinde mevcut kurulu kapasitesinin yüksek olmasına karşın kalite açısından uygun ve yeterli tarımsal hammaddenin temininde sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu durum kurulu kapasitesinin yetersiz kullanımına ve hammaddenin yurt dışından ithalat yoluyla temin edilmesine neden olmaktadır. Gıda imalat sanayinde bu koşullar işletmeleri hammadde temininde farklı arayışlara itmiş olup, bu arayışlardan en göze çarpan örneklerden birisi sözleşmeli tarım modeli olmuştur. Araştırmada ilk olarak Dünyada ve Türkiye’de sözleşmeli tarım üzerine yapılan araştırmalar incelenerek konuyla ilgili bilgi verilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın amacına uygun olarak, gıda ve içecek sanayinde sözleşmeli tarımın ihracatta uygulanabilirliği, dünyada uygulamaları, konuyla ilgili yapılan mevzuat düzenlemeleri üzerinde durulmuş ve bu potansiyelin artırılmasına yönelik çözüm önerileri sunulmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak, Türkiye’de sözleşmeli tarım uygulamaları dünyaya göre yeni olmasına karşın, özellikle gıda imalat sanayinde uygulama alanlarının zaman içinde arttığı ve atıl kapasitenin kullanılmaya çalışıldığı gözlenmiştir.

MAKALE BİLGİSİ

Derleme

Geliş:
29.03.2022

Kabul:
15.03.2023

Anahtar kelimeler:

*İhracat teşvik,
Sözleşmeli üretim,
Tarıma dayalı
sanayi, Üretici*

Evaluation in Terms of Export in Food Manufacturing Industry of Contract Farming Model

ABSTRACT

Turkey’s fertile land, has a significant potential in an agricultural products variety due to favorable climatic conditions and temperate generation. Despite the high installed capacity in the food manufacturing industry, there are problems in the supply of suitable and sufficient agricultural raw materials in terms of quality. This situation causes the insufficient use of the installed capacity and the supply sourcing through import from abroad of the raw material. These conditions in the food manufacturing industry have pushed businesses to look for different in the supply of raw materials, and one of the most conspicuous examples from these searches has been the contract agriculture model. In the research, firstly, the researches on contract agriculture in the world and in Turkey were examined and information on the subject was tried to be given. In line with the purpose of the research, the applicability of contracted agriculture in the food and beverage industry in export, its applications in the world, the legislative arrangements made on the subject were emphasized and solutions were tried to be presented to increase of this potential. As a result, although contract farming practices in Turkey are new compared to the world, it has been observed that the application areas especially in the food manufacturing industry have increased over time and idle capacity has been tried to be used.

ARTICLE INFO

Review article

Received:
29.03.2022

Accepted:
15.03.2023

Keywords:

*Export promotion,
Producer, Contract
manufacturing,
Agriculture based
industry*

To Cite: Duru, S., Hayran, S. ve Gül, A. (2023). Evaluation in Terms of Export in Food Manufacturing Industry of Contract Farming Model. *Manas Journal of Agriculture Veterinary and Life Sciences*, 13(1), 91-98. <https://doi.org/10.53518/mjavl.1095037>

GİRİŞ

Tarımda risk ve belirsizliklerin çokluğu, arazilerin miras yoluyla bölünmesiyle gelirlerin düşmesi, kırsal nüfusun köyden kente göçmesi gibi olgular üretici sayısının azalmasına neden olmuştur. Üretici sayısının ve çiftçi gelirlerinin azalması gerekli olan tarımsal hammaddenin üretimin sağlanması için farklı yollara itmiş olup, sözleşmeli tarım bu yollardan birisi olmuştur.

Sözleşmeli tarım, 5488 Sayılı Tarım Kanununda üretici ve yetiştiriciler ile diğer gerçek ve tüzel kişilerin karşılıklı menfaat esaslarına dayalı yazılı akitle yürütülen tarımsal üretim şekli olarak tanımlanmıştır (Resmi Gazete, 2006). Dünya Gıda Örgütü (FAO) ise sözleşmeli tarımı, tarımsal ürünün üretici veya üreticilerin üretim veya pazarlanmasını tesis eden, alıcı ve üretici arasında bir anlaşmaya göre yürütülmesi olarak tanımlamıştır (FAO, 2017). Dünya'daki ilk sözleşmeli tarım modeli, 19. yüzyıl sonlarında Japonya ve Tayvan'da sözleşmeli şeker üretimine dayanmakta olup, günümüzde ise ABD'deki tarımsal üretimin 1/3'ü, Brezilya'da ise tarımsal üretimin 3/4'ü sözleşmeli tarım yoluyla sağlanmaktadır (Rehber, 2016; World Bank, 2017). Sözleşmeli tarım, tarımın sanayiye entegrasyonunda kooperatifleşmeyle birlikte en önde gelen unsurlardan biri olup, dikey entegrasyonda en yaygın kullanılan yöntemdir (Demirbaş ve Tosun, 2005).

Sözleşmeli tarımda, üretici ve alıcı arasında üretim miktarı, kalite, teslimat zamanı, kullanılan girdiler ve fiyat ile fiyatlandırma konusunda anlaşma yapılmaktadır (Otsuka ve ark., 2016). Sözleşmeli tarımın üreticiye fiyat ve satış garantisi vermesi, tarımsal girdi, teknoloji ve bilgi sayesinde üretim ve verim artışı sağlanması, sağlanan yardımlar ile ürün bakımının daha iyi yapılabilmesi, yeni tarım tekniklerini öğrenebilmesi ve üretim planlamasındaki belirsizlikleri azaltması sağladığı avantajlar olarak sıralanabilir (Barrett ve ark., 2012; Tarım ve Orman Bakanlığı, 2018a). Tüketici açısından ise organik tarımda sözleşmeli tarım modelinin kullanılması; gıda güvenliği ve güvencesi, uygun ve kaliteli üretim sağlanması nedeniyle dolaylı olarak tercih nedenlerinden biri olmuştur (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2012).

Uluslararası literatürde sözleşmeli tarım ile ilgili daha önceki çalışmalar genellikle üretici ve alıcı açısından değerlendirilmesi (Glover ve Kusturer, 1990; Masakure ve Henson, 2005), gelişmekte olan ülkelerdeki gelişimi (Minot ve Bradley, 2006; Wang ve ark. 2014), çeşitleri (Bellemare ve Lim, 2018), yasal sorunlar ve zorlukları (Pultrone, 2012) boyutu ile incelenmiştir. Ancak son yıllarda, gıda sanayine etkileri ile ilgili de çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Hindistan'da sözleşmeli tarım palm yağı ve kornişon gıda işleme sektöründeki etkilerini küçük üreticiler açısından incelenmiş olup, küçük palm yağı işletmeleri sözleşmeli tarımı garanti minimum fiyata, kornişon yetiştiricileri ise ihracata yönelik üretim yaptıklarını ancak küçük üreticilerin mağdur olmaması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması gerektiğini belirtmişlerdir (Dev ve Rao, 2005).

Sözleşmeli tarıma ilişkin ulusal literatürdeki bazı çalışmalar ise; sözleşmeli tarımda yayım eğitiminin önemi ve geleceği (Ceylan, 1998), tarım sanayi ilişkilerinde sözleşmeli tarımın etkinliği (Konak ve ark., 2000), Türkiye'nin sözleşmeli kesme çiçek üretim ve ihracat yapısı (Taşcıoğlu ve Sayın, 2005), sözleşmeli tarımın gıda rejimleri ve çok uluslu tarım gıda şirketleri arasındaki ilişki (Taşdoğan, 2019) üzerine gerçekleşirken; tarımla ilgili diğer alanlarda yapılan daha önceki çalışmalarda ise sözleşmeli tarım modelinin üretim maliyeti ve pazarlama yöntemi ile doğrudan ilişkili olduğunu (Akçaöz ve ark., 2006) ve üreticilerin ürün fiyatlarının ve tarım gelirlerinin devamlılığı için sözleşmeli tarımı iyi bir yol olarak gördüğünü (Hayran ve ark., 2018) ortaya koymuştur.

Türkiye'de sözleşmeli tarım modelinin özellikle planlı ve verimli üretimi ön planda tutan yabancı sermayeli gıda sanayinde ve perakende zincirlerindeki uygulamalarının hızla büyüdüğü gözlenmektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2012). Bu çalışmada sözleşmeli tarımın dünya ve Türkiye'deki gelişimi ve mevcut durumundan bahsedilmiş ve Türkiye'de gıda sanayinde ihracat aşamasında sözleşmeli tarım modelinin önemi ortaya konmaya çalışılmıştır.

DÜNYADA SÖZLEŞMELİ TARIM

Dünya genelinde sözleşmeli tarımda alıcıların büyük ölçekli işletmeler, ihracatçılar veya süpermarket zincirleri olduğu gözlenmektedir. Bu alıcıların büyük ölçekli üretiminin daha ekonomik olduğu durumlarda aynı sektörde

olan ancak farklı alt sektörlerde müşteri olan firmaları bir araya getiren sistem olan dikey entegrasyon ile tarımsal üretime yönelmektedir (Minot, 2007). Dikey entegrasyon üreticilere fiyat, üretim pratikleri, ürün kalitesi ve kredi kolaylığı sağlamaktadır (Rehber, 2000).

Sözleşmeli tarımın belli prensip ve standartlarda yürütülmesinin sağlanması için FAO tarafından belli şartlar getirilmiştir. Bu şartlar, sözleşmenin bağlayıcı olması, hukuki kısımlar içermesi, tarafların tanımlanması ve sorumluluklarının belirlenmesi, ürünün kalite, miktar, süre ve teslimat zamanının belirtilmesi, finansal konuların yer alması, yasal düzenlemelerin baz alınması ve imza maddesinin olması olarak sıralanmıştır. Ancak sözleşmeli tarım uygulamalarının ülkeden ülkeye farklılık göstermesi ve mevzuatsal düzenlemelerin eksikliğinden kaynaklanan bilgi boşlukları üreticilerin sözleşmeli tarım uygulamalarına dahil olmasını ve küresel olarak yaygınlaşmasını engellemektedir (FAO, 2017; World Bank, 2018). Bu amaçla uluslararası alanda sözleşmeli tarım uygulamalarında yeknesaklık sağlamak için Birleşmiş Milletler Uluslararası Mal Satış Sözleşmeleri Sözleşmesi (CISG) ve Uluslararası Ticari Sözleşmelerin UNIDROIT İlkeleri (PICC) referans alınmaktadır. Bu sözleşmeler tarafları doğrudan bağlayıcı olmasa da yasal çerçevede ortak zemin oluşturarak boşluğu doldurmuş ve uluslararası alanda önemli etki yaratmıştır (Pultrone, 2012).

Sözleşmeli tarım geliştirmekte olan ülkelerde başta meyve ve sebze olmak üzere, tütün, şeker kamışı, pamuk, çay, kahve, tohum, tahıl, kümes hayvancılığı, mandıra faaliyetleri, kauçuk ve palm yağı üretiminde görülmektedir (Minot ve Sawyer, 2016). Son yıllarda gıda sistemlerinin küreselleşme ve modernizasyonu ile tarımsal değer zinciri karmaşık hale gelmiştir. Bu karmaşıklık uluslararası tarım ve gıda ürünleri ticaret yapısının değişmesini beraberinde getirmiş ve geliştirmekte olan ülkeler açısından olumlu bir süreç haline getirmiştir (Bellemare ve Lim, 2018).

Sözleşmeli tarım modeline iş odaklı yetiştiriciler, kooperatifler ve bireysel küçük çiftçiler dahil edilmiş olup, kalite kontrol, markalaşma ve pazarlama kanalları sayesinde ürünlere katma değer kazandırarak kırsal kalkınmayı ve yoksulluğu azaltmaktadır (Glover ve Kusterer, 1990; Otsuka ve ark., 2016). Az gelişmiş ülkelerde ise sözleşmeli tarım, yurt içi piyasanın talep ve fiyat belirsizliğini hafifletme, üretim uygulamalarında beceri kazanımı, sınırlı olan yayım ve tarımsal destek hizmetlerinden yararlanma, doğrudan nakit gelir sağlama ve küçük ölçekli üreticilere toplumsal saygı ve bireysel memnuniyet algısı gibi çok faktörlü motivasyon oluşturmaktadır (Masakure ve Henson, 2005). Dünya Bankası, özellikle az gelişmiş ülkelerde sözleşmeli tarımın üretim modernizasyonuna hizmet etmesiyle sektöre yatırım yapılmasını teşvik etmesi, üreticilerin tarımsal değer zincirinde yer almasını sağlama ve kırsal kalkınmaya giden bir yol olması sebebiyle yoksulluğu azaltacağı düşüncesiyle güçlü bir şekilde desteklemektedir (World Bank, 2007).

Sözleşmeli tarım modeliyle tarımsal üretimde Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge) teknolojisinin etkin uygulanmasına olanak sağlanmaktadır. Tarımsal üretimde Ar-Ge teknolojisini, özellikle belli bir standardı yakalamak amacıyla sertifikalı tohum üretiminin desteklenmesinde kullanımı yaygınlaşmaktadır (Wang ve ark., 2014). Ar-Ge çalışmalarında sertifikalı tohum araştırmalarının yaygınlaşması sağlamak, ürün kalite ve standardını yakalamada katkı sağlayabilir.

SÖZLEŞMELİ TARIM VE İHRACAT

Sözleşmeli tarım, üreticilere ekonomik katkının yanı sıra geleneksel tarımdan ihracata yönelik yüksek katma değerli ürünlerin üretildiği ticari tarıma geçişi sağlamaktadır (Arumugam ve ark., 2010). Bu sayede sözleşmeli tarım, tarımsal üretimde tarımsal değer zincirini yaratan 11 faaliyetten biri olmuştur (Başer ve Bozoğlu, 2018). Sözleşmeli tarımın küresel tarım ürünleri ihracatının yanı sıra süpermarket ve fast food zincirlerinde de hızlı yayılması tarımsal değer zincirinin hızlı dönüşümüne katkı sağlamaktadır (Barrett ve ark., 2012). Sözleşmeli tarımın geliştirmekte olan ülkelerde üreticilerin değer zincirine dahil edilmesi verimliliği artırmada yardımcı olabilmektedir (World Bank, 2018).

Sözleşmeli tarım uygulamalarında tarımsal değer zincirinin dikey aşamalarının daha iyi uyumu verimliliği artırarak maliyeti düşürmesinin yanı sıra, ihracat için gerekli olan pazarlama, gıda güvenliği risklerini kontrol etme ve gıda zinciri boyunca kaliteyi iyileştirmeye katkı sunmaktadır (Da Silva, 2005). İhracat zincirlerinde sözleşmeli tarım uygulamalarının dikey entegrasyon yöntemiyle bireysel çiftçiliğin öneminin azaldığı, küçük

arazilerin bütünleşik bir şekilde hareket etmesiyle mülkiyetin öneminin ise arttığı gözlenmiştir (Broeck ve Maertens, 2016).

Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) 1994 yılında kurulmasıyla uluslararası tarım ve gıda ürünleri ticaretinde SPS (Sağlık ve Bitki Sağlığı) ve TBT (Ticarette Teknik Engeller) anlaşmaları yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmalar, standart ve kodeks uygulamalarını zorunlu hale getirmesi uluslararası ticarete ürün kalitesinin iyileştirilmesine zemin hazırlamış ve gıda güvenliği kavramını oluşturmuştur (Duru ve ark., 2019). Bu durum, sözleşmeli tarımın belli bir ürün kalitesi ve standardı sağlamasından dolayı özellikle ihracat gelirlerinin büyük kısmı tarım ürünleri olan az gelişmiş ülkelerde uygulama alanının genişlemesini zorunlu hale getirmiştir.

Uluslararası tarım ve gıda ürünleri ticaretinin artması yoğun rekabete yol açacak rekabetçi baskıları ortaya çıkarmıştır. Üreticiler sözleşmeli tarım uygulaması ile sınırlı olan yayım ve tarımsal destek hizmetlerinin İyi Tarım Uygulamaları (İTU) ile kullanarak ihracat için ürün kalitesini artırmakta, bu uygulamaları diğer alanlarda ya da mevsimlerde de uygulayabilme şansına sahip olabilmektedir (Broeck ve Maertens, 2016). Özellikle hedef pazarı Avrupa'da süpermarketler olan başta yaş meyve ve sebze ihracatçıları, sağlamak zorunda oldukları izlenebilirlik standartları sayesinde İyi Tarım uygulamaları (İTU) için eğitim ve izleme süreçleri amacıyla sistemler kurmuşlardır (World Bank, 2014).

Gelişmekte olan ülkelerde sözleşmeli tarımda ihracat modelinde üreticinin geliri uluslararası pazara dayanmakta olup, bu pazarların şeffaf olması üretici için büyük bir avantaj teşkil etmektedir. Ancak uluslararası piyasadaki döviz kurunun istikrarlı olmaması gelişmekte olan ülke ekonomilerini etkilemekte ve bu durum üreticileri olumsuz yönde etkileyebilmektedir (World Bank, 2014).

TÜRKİYE'DE SÖZLEŞMELİ TARIMIN GELİŞİMİ VE İHRACAT AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye'de sözleşmeli tarım modeli ilk olarak 1860'larda başlamış olup, 1890'lı yıllarda Çukurova pamukları ve Ege tütünleri ile hız kazanmıştır (Taşdoğan, 2019). Cumhuriyetin ilk yıllarında şekerpancari üretiminde uygulanmaya başlayan sözleşmeli üretim modeli, arz-talep eksik/fazlalığı olmayacak şekilde kontrollü üretim ve birçok tarım tekniği öncülük etmesiyle model oluşturmuştur (Bayramoğlu, 2007). Sözleşmeli üretim modeli, 1960'lı yıllarda bugünkü gelişimini tamamlamış olup, 1970'li yıllarda özel sektörde şeker pancarı ve sanayi tipi domates üretiminde, 1990'lı yıllarda ise diğer sektörlerde yaygınlaşmaya başlamıştır (Bakırcı, 2020).

Türkiye'de sözleşmeli tarım modeli yayım ve tarımsal destek uygulamalarının kullanılmasından dolayı özellikle organik tarım modelinde yaygındır. Organik tarım, ilk olarak 1984-85 üretim döneminde kuru incir ve kuru üzüm ile başlamış olup, ihracata yönelik ilk organik tarıma geçiş sözleşmeli tarım modeli ise kuru üzüm, kuru incir, kuru kayısı ve fındık üretimiyle başlamıştır (Gök, 2008; Aydın ve Aktürk, 2019).

1980'li yıllarda serbest ekonomiye geçişle birlikte sözleşmeli tarım, Kalkınma Planlarında ilk olarak 1996 yılındaki 7. Kalkınma Planı'nda Hayvancılık alanında veya sektöründe uygulanması amacıyla yer almıştır (Kalkınma Planı, 1995). Türkiye'de doğrudan sözleşmeli tarımla ilgili ilk mevzuat düzenlemesi 3046 sayılı Kanun ve 441 Sayılı KHK'ya dayanak olarak 30 Haziran 1996 tarih ve 22682 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan "Sözleşmeli Tarımsal Ürün Yetiştiriciliği ile İlgili Usül ve Esaslar Hakkında Tebliğ" olmuştur (Resmi Gazete, 1996). Daha sonrasında 1998 yılında 16 sayılı yeni bir tebliğ yayınlanmış olup, 18 Nisan 2006 tarihinde kabul edilen 5488 Sayılı Tarım Kanunu ile tarım sektöründe ve kırsal alanda hedeflenen kalkınma plan ve stratejilerinin geliştirilip desteklenmesi amacıyla sözleşmeli tarımın benimsenmesi amaçlanmıştır (Resmi Gazete, 2006). Son olarak ise Tarım Kanununa bağlı olarak, 26 Nisan 2008 Tarih ve 26858 Sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan "Sözleşmeli Tarım Ürün Yetiştiriciliği ile İlgili Usül ve Esaslar Hakkında Yönetmelik" yürürlüğe girmiş olup, en son 2014 yılında değişiklik yapılarak Resmi Gazete'de yayınlanmıştır (Resmi Gazete, 2008; Resmi Gazete 2014; Tablo 1).

Tablo 1. Türkiye’de sözleşmeli üretimle ilgili yürürlükte olan mevzuat düzenlemeleri

Mevzuat Adı	Yürürlük Tarihi	Yasal Dayanak
Sözleşmeli Besiciliğin Desteklenmesine Dair Uygulama Tebliği	10 Şubat 2007	-5488 Sayılı Tarım Kanunu -Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı
Sözleşmeli Üretim ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik	26 Nisan 2008	-5488 Sayılı Tarım Kanunu
Çiğ Sütün Sözleşmeli Usulde Alım Satımına İlişkin Yönetmelik	16 Nisan 2015	-5488 Sayılı Tarım Kanunu -5966 Sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem kanunu
Kanatlı Hayvan Eti Üretiminde Sözleşmeli Üretim İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik	27 Ekim 2017	-5488 Sayılı Tarım Kanunu -5200 Sayılı Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu

Kaynak: Resmi Gazete

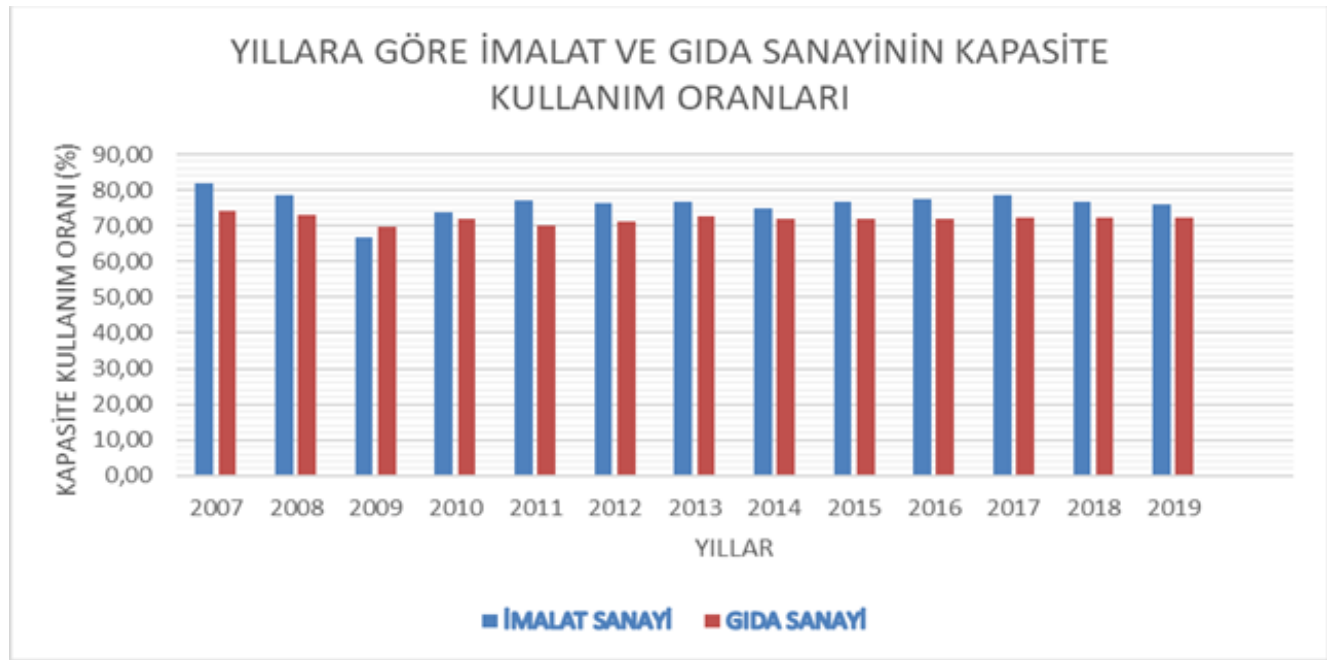
Sözleşmeli tarımla ilgili yasal düzenlemelerin yanı sıra amaç ve hedefler, politika olarak belirlenmektedir. 2019-2023 dönemini kapsayan 11.Kalkınma Planında yüksek katma değerli bitkilerin çeşitliliğini ve üretimini artırma ile ürün güvenilirliğini sağlamak amacıyla sözleşmeli tarım modelinin artırılması hedeflenmiştir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2018a). 11.Kalkınma Planına bağlı olarak yayınlanan “Tarım ve Gıdada Rekabetçi Üretim Özel İhtisas Komisyon Raporunda” ise sözleşmeli tarımın arz açığı olan ürünlerden başlayarak belli ürünlerde desteklenmesi, üretici ve sanayici sorumlulukları dikkate alınarak yeniden düzenlenmesi ve geliştirilmesi, başta hayvansal gıda sanayi olmak üzere arz güvenliğinin sağlanması ve olası anlaşmazlıklarda tarım ihtisas mahkemelerinin kurulması hedeflenmiştir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2018b). Tarım politikalarını belirleyen Tarım ve Orman Bakanlığı ise sözleşmeli tarımda tarımsal girdi ve finansman ihtiyacının karşılanmasının politika olarak benimsenmesi nedeniyle desteklenmesini, yaygınlaştırılmasını ve üreticilerin sözleşmeli tarıma yönelmesinin fırsat olarak değerlendirilmesini hedef olarak belirlemiştir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2017).

Türkiye’de sözleşmeli üretimin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için 5488 Sayılı Tarım Kanununda tarımsal desteklemelerin öncelikli olarak sözleşmeli üretime verilmesi amaçlanmıştır (Resmi Gazete, 2006). Üreticilerin ihracat teşviklerinden yararlanmasının önünü açmak amacıyla ise Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu (DFİF) teşvikine konu olan bal, süs amacına uygun çiçek veya tomurcukları, suda kaynatılarak pişirilmiş veya kurutulmuş sebzeler, meyveler ve sert çekirdekli meyveler ile dondurulmuş meyve ve sebzelerin sözleşmeli tarım kapsamında temin edilmesi şartıyla üreticilerin desteklerden faydalanmasının yolu açılmıştır. Uygulamada yeknesaklığın sağlanması için Ticaret Bakanlığı’na bağlı bir birim olan Uludağ İhracatçılar Birliği yetkilendirilmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2018).

TARIMA DAYALI GIDA İMALAT SANAYİNDE KAPASİTE KULLANIM DÜZEYİ

İhracat, iç pazara bağımlılığı azaltmanın yanı sıra fazla üretim kapasitesini yurtdışına pazarlama veya üretim kapasitelerinin tam kullanımına olanak sağlamaktadır. Türkiye’de gıda sektörü ürün çeşitliliği ve kapasitesi açısından önemli bir ihracat potansiyeline sahiptir. Kapasite kullanım oranı bir üretim tesisinin belli bir dönemde fiilen gerçekleştirdiği üretim miktarının fiziki olarak üretebileceği en yüksek miktara oranı olup, çeşitli nedenlerle tam üst seviyeye ulaşamamaktadır (Karakoca, 2019).

Türkiye’nin 2007-2019 döneminde toplam imalat ve gıda sanayinin kapasite kullanım oranları incelendiğinde, 2009 yılı hariç imalat sanayinin kapasite kullanım oranının gıda sanayinden daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Son 12 yıllık dönemde gıda ve imalat sanayinin kapasite kullanım oranı %70-80 aralığında sıkışmış olup, çok dar alanda değişim göstermiştir (Şekil 1). Gıda ve imalat sanayi kaliteli ve standartlara uygun hammaddenin ve finansmanın yetersizliği, teknik bilgi eksikliği ve üretimde yaşanan aksaklıklar kurulu kapasiteden istenilen düzeyde yararlanılamamasına yol açmaktadır (Kaya ve ark., 2010).

Şekil 1. Türkiye’de 2007-2019 döneminde imalat ve gıda sanayi kapasite kullanım oranı (Merkez Bankası)

Türkiye’de gıda sanayinde plansız yapılan yatırımlar yüzünden unlu mamuller, süt ve süt ürünleri, bitkisel yağ ve bakliyat sektörleri başta olmak üzere yurt içi üretimi karşılama oranının üzerinde kapasite oluşmuş ve buna bağlı olarak kullanım oranının düşük olması hammadde ihtiyacının ithalatla karşılanmasına neden olmuştur. Bu sektörlerden süt ve süt ürünleri ile bakliyat sektörü sözleşmeli tarım modelini daha yaygın uygulamaya başlamıştır. Bakliyat sektörü üretim maliyetlerini daha fazla düşürebilmek için hammaddenin uzun süre depolanabilme avantajını kullanarak üretimi iklim ve toprak yapısı açısından uygun Orta Asya ülkelerinde sözleşmeli üretim modeline ağırlık vermeye başlamıştır (Duru, 2020).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarımda risk ve belirsizliklerin fazlalığı, piyasaya müdahalenin sınırlı olması gibi tarımsal üretime özgü özellikler, fiyatların kontrol edilememesine ve üreticilerin gelir kaybına uğramasına neden olabilmektedir. Bu durum üreticilerin gelirlerinin garanti altına alınması için sözleşmeli tarımın ön plana çıkmasına neden olmuştur. Dünya genelinde sözleşmeli tarımın üreticilerin haklarını koruyacak şekilde kooperatifleşme ile birlikte uygulanması ve hukuki açıdan garanti altına alınması sürdürülebilir olması için zorunludur.

Sözleşmeli tarım, çiftçilere sağladığı fiyat garantisi sayesinde riskin azalmasına katkı sağlamaktadır. Bu üretim sistemi çiftçilere sağladığı pazar ve fiyat garantisinin yanı sıra, tarımsal yayım ve üretim teknikleri hizmeti sunmakta, ayrıca ekimden hasada kadar kullanılan tarımsal girdiler kayıt altına alınabilmektedir. Gıda imalat sanayi için yeterli ve kaliteli hammadde temini sağlanması gıda sanayisine katma değer sağlayacak, kapasite kullanımının verimli çalışmasını ve rekabet gücünü artıracaktır. Sonuç olarak sözleşmeli tarım sanayide üretimdeki risk ve belirsizlikleri azalttığından gıda imalat sanayinde ihracat için uygun ortam sağlayacaktır.

Türkiye’de gıda ve imalat sanayinde kapasite oranı yüksek olmasına karşın, bu kapasitenin kullanımı açısından arz açığı olan sektörlerde hammadde temininde ithalat kaçınılmaz hale getirmiştir. Sözleşmeli tarım gıda sanayi için gerekli olan hammadde temininde üretim planlaması sağlayarak hammadde açısından dışa bağımlılığı azaltabilir. Ayrıca uluslararası tarım ve gıda ürünleri ticaretinde WTO’nun kurulmasıyla uygulanmaya başlanan SPS ve TBT anlaşmaları ile standart ve kodeks uygulamalarının önemi artmıştır. Sözleşmeli tarım ile kaliteli ve standarda uygun ürün elde edilmesi sonucunda uluslararası ticarete uygulanan kısıtlamalara takılma ihtimali düşecektir.

Tarım Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle mevzuat açısından sözleşmeli tarım ile ilgili hükümler tebliğ kapsamından yönetmelik kapsamına alınmıştır. Gerek gıda sanayinde kapasite kullanım oranına ilişkin sorunun

çözülmesi, gerekse çiftçilerin gelir seviyelerinin artması için sözleşmeli tarımda başta ihracatta DFİF yoluyla sağlanan teşviklerin artırılması gereklidir. Hayvancılık sektörün içerisinde yer alan kanatlı hayvan eti, büyükbaş hayvan ve süt üretimi ile alakalı sözleşmeli tarım mevzuatları, diğer gıda alt sektörlerinde de yaygınlaştırılmalı ve ihracata dayalı mevzuatlar yeniden düzenlenerek etkin hale getirilmelidir.

ÇIKAR ÇATIŞMASI

Yazarlar bu makale ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

YAZAR KATKISI

Yazarlar eşit katkı sağlamıştır.

KAYNAKLAR

- Akçaöz, H., Özkan, B., Karadeniz, C.F., ve Fert, C. (2006). Tarımsal üretimde risk kaynakları ve risk stratejileri: Antalya ili örneği. *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*. 19 (1): 89-97.
- Arumugam, M., Fatimah, M.A., Chiew, E.F.C., ve Zainalabidin, M. (2010). Supply chain analysis of fresh fruits and vegetables (FFV): Prospects of contract farming. *Agricultural Economics*. 56 (9): 435-442.
- Aydın, B., ve Aktürk, D. (2019). Türkiye’de organik tarım ve illerin organik tarım açısından kümeleme analizi ile değerlendirilmesi. *Academic Studies Agriculture Sciences*. 2019/2.
- Bakırcı, N. (2020). 2000 sonrası Türkiye tarım politikalarının endüstriyel tarım ürünlerinden şeker ve tütün ürünlerine etkileri. *Ecoharan Harran Üniversitesi İİBF Dergisi*. 4 (5): 91-116.
- Barrett, C., Bachke, M.E., Bellemare, M.F., Michelson, H.C., Narayanan, S., ve Walker, T.F. (2012). Smallholder participation in contract farming: Comparative evidence from five countries. *World Development*. 40 (4): 715-730.
- Başer, U., ve Bozoğlu, M. (2018). Tarımsal değer zincirinde değer yaratan faaliyetlerin belirlenmesi. *Türk Tarım- Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi*. 6 (8): 1002-1007.
- Bayramoğlu, Z. (2007). *Konya ilinde tarıma dayalı sanayinin yapısal analizi*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bellemare, M.F. ve Lim, S. (2018). In all shapes and colors: Varieties of contract farming. *Applied Economic Perspectives and Policy*. 40 (3): 379-401.
- Broeck, B. ve Maertens, M. (2016). Horticultural exports and food security in developing countries. *Global Food Security*. 10:11-20.
- Ceylan, C. (1998). Türkiye’de sözleşmeli tarımda yayım eğitiminin önemi ve geleceği. *Türkiye 3. Tarım Ekonomisi Kongresi*, Ekim 7-9, 1998, Ankara, Türkiye, TC Ziraat Bankası Kültür Yayını No: 35, s.231-240.
- Da Silva, C. (2005). The Growing Role of Contract Farming in Agri-Food Systems Development: Drivers, Theory and Practice, Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). 38p.
- Demirbaş, N. ve Tosun, D. (2005=). Türkiye’de tarımın sanayi ile entegrasyonu, ortaya çıkan sorunlar ve çözüm önerileri. *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*. 2 (2): 27-37.
- Dev, S.M. ve Rao, N.C. (2005). Food processing and contract farming in Andhra Pradesh: A small farmer perspective. *Economic and Political Weekly*. 40 (26): 2705-2713.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1995). Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000). Ankara. 307s.
- Duru, S., Gül, A. ve Hayran, S. (2019). Gıda kodekslerinin tarım ve gıda ürünleri dış ticareti bakımından değerlendirilmesi. *İğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. 9 (2): 1177-1185.
- Duru, S. (2020). *Gıda Sanayinde Dış Ticaret Teşviklerinin Etkinliği*. Doktora Tezi. Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Adana.
- FAO (2017). Contract Farming: Legal Considerations on Contractual Design and Enforcement. 4p, Rome, Italy.
- Glover, D. ve Kusterer, K. (1990). Small Farmers, Big Business Contract Farming and Rural Development. The Macmillan Press Ltd. 170 p.
- Gök, S.A. (2008). *Genişleyen Avrupa Birliği Pazarında Türkiye’nin Organik Tarım Ürünleri Ticareti Açısından Değerlendirilmesi*. AB Uzmanlık Tezi. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı. Ankara.
- Hayran, S., Gül, A. ve Saridas, M.A. (2018). Farmers sustainable agriculture perception in Turkey: The case of Mersin province. *New Medit, A Mediterranean Journal of Economics, Agricultural and Environment*. 2018 (3): 69-78.
- Karakoca, H. (2019). *Gıda Sektöründe İhracatı Artırma Stratejileri ve Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Uluslararası İşletmecilik Bilim Dalı. İstanbul.
- Kaya, M., Artık, N., Karakaya, M., Oğraş, Ş.Ş. ve Yalınkılıç, B. (2010). Gıda sanayinin teknolojik analizi. Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi, Ocak 11-15, 2010, Ankara, ss. 1113-1123.

- Konak, K., Armağan, G. ve Cankurt, M. (2000). Aydın ilinde tarım sanayi ilişkilerinde sözleşmeli tarımın etkinliği. *IV. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*. Eylül 6-8, 2000, Tekirdağ, Türkiye.
- Masakure, O. ve Henson, S. (2005). Why do small-scale producers choose to produce under contract? Lessons from nontraditional vegetable exports from Zimbabwe, *World Development*. 33 (10): 1721-1733.
- Minot, N. (2007). Contract Farming in Developing Countries: Patterns, Impact, and Policy Implications. *Case Study #6-3 of the Program: Food Policy for Developing Countries: The Role of Government in the Global Food System*. Cornell University, Ithaca, New York.
- Minot, N. ve Bradley, S. (2016). Contract Farming in Developing Countries: Theory, Practice and Policy Implications, IFPRI book chapters, in: Devaux, André & Torero, Maximo & Donovan, Jason & Horton, Douglas E. (ed.), *Innovation for inclusive value-chain development: Successes and challenges*, chapter 4, pages 127-158, International Food Policy Research Institute (IFPRI).
- Otsuka, K., Nakano, Y. ve Takahashi, K. (2016). Contract farming in developed and developing countries. *Annual Review of Resource Economics*. 8 (2016): 353-376.
- Pultrone, C. (2012). An Overview of Contract Farming: Legal Issues and Challenges. *Uniform Law Review*, NS – Vol. XVII.
- Rehber, E. (2000). Vertical Coordination in the Agro-Food Industry and Contract Farming: A Comparative study of Turkey and the USA. NE-165 Food Marketing Policy Center-Connecticut, USA. No. 1586-2016-134235.
- Rehber, E. (2016). *Sözleşmeli Tarım Teori ve Uygulama*. Ekin Yayınevi, ISBN 978. 605-327-295-3, Bursa.
- Resmi Gazete (1996). Sözleşmeli Tarımsal Ürün Yetiştiriciliği ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Tebliğ. 30 Haziran 1996 tarih ve 22682 sayılı Resmi Gazete. Ankara.
- Resmi Gazete (2006). 5488 Sayılı Tarım Kanunu. 25 Nisan 2006 Tarih ve 26149 Sayılı Resmi Gazete, Ankara.
- Resmi Gazete (2008). Sözleşmeli Üretim ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik. 26 Nisan 2008 Tarih ve 26858 Sayılı Resmi Gazete. Ankara.
- Resmi Gazete (2014). Sözleşmeli Üretim ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik. 5 Eylül 2014 Tarih ve 29110 Sayılı Resmi Gazete. Ankara.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2018a). On Birinci Kalkınma Planı. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. Ankara.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2018b). On Birinci Kalkınma Planı Tarım ve Gıdada Rekabetçi Üretim Özel İhtisas Komisyon Raporu. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. Ankara.
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2012). Tarımda Sözleşmeli Tarım Modeli ve Samsun İli Yaklaşımı. Tarım ve Orman Bakanlığı Samsun İl Müdürlüğü. Samsun.
- Tarım Orman Şurası (2017). Tarımsal Üretim Planlaması Grubu Çalışma Belgesi. Ankara. 232s.
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2018). Tarım ve Gıda Ürünlerinde Pazarlama Faaliyetleri. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım Reform Genel Müdürlüğü Pazarlama Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Taşçoğlu, Y. ve Sayın, C. (2005). Türkiye’de kesme çiçek üretim ve ihracat yapısı. *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*. 18 (3): 343-354.
- Taşdoğan, B. (2019). Uluslararası çerçevede gıda rejimleri, çok uluslu tarım gıda şirketleri ve sözleşmeli üreticilik. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6 (17): 36-383.
- Ticaret Bakanlığı (2018). Tarımsal Ürünlerde İhracat İadesi Yardımlarına İlişkin 2018/12 Sayılı Para-Kredi ve Koordinasyon Kurulu Kararı’na Ait Uygulama Usul ve Esasları Hakkında Genelge. Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (2021). https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_21/6007/DataGroup/turkish/bie_kko2/, (Erişim Tarihi: 15.06.2021).
- Wang, H.H., Wang, Y. ve Delgado, M.S. (2014). The transition to modern agriculture: Contract farming in developing economies. *Amer. J. Agr. Econ*, 96 (5): 1257-1271.
- World Bank (2007). World Development Report 2008. South Africa: Author.
- World Bank (2014). An Analytical Toolkit for Support to Contract Farming. 60p. New York.
- World Bank (2017). Enabling the Business of Agriculture 2017”, World Bank Group.
- World Bank (2018). How Does Participation in Value Chains Matter to African Farmers. World Bank Group Macroeconomics, Trade and Investment Global Practice.